

ISSN 2010-9075

БЕРДАҚ атындағы ҚАРАҚАЛПАҚ
МӘМЛЕКЕТЛИК УНИВЕРСИТЕТИНИҢ

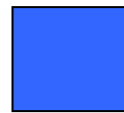
ХАБАРШЫСЫ

БЕРДАҚ номидаги ҚОРАҚАЛПОҚ
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИНИНГ

АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК

КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. БЕРДАХА

1

НӨКИС 2021 НУКУС

**БЕРДАҚ атындағы ҚАРАҚАЛПАҚ МӘМЛЕКЕТЛИК
УНИВЕРСИТЕТИНИҢ**

ХАБАРШЫСЫ

**БЕРДАҚ номидаги ҚОРАҚАЛПОҚ
ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИНИҢ**

АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК

**КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. БЕРДАХА**

№ 1 (50)

2021

Каракалпакский госуниверситет им. Бердаха

Summary. The article deals with divorces and the reasons for divorces highlighted in foreign psychology. Also there are included and analyzed some statistics from studies on divorce carried out in the republic.

Key words: family, divorce, reasons for divorce, research, foreign psychology, statistics.

ТИББИЙ ПСИХОДИАГНОСТИКАНИНГ МЕТОДОЛОГИК МУАММОЛАРИ

Мелибаева Р. Н.

Тошкент тиббиёт академияси

Психологиянинг тараққиётида психодиагностикага фани ва амалиётининг ўзига хос йўналиши деб қаралади. Унинг моҳияти шахснинг руҳий ва самотик саломатлиги билан боғлиқ ҳолатларда хусусиятлари ва имкониятларини ташхислаш, ҳар бир инсоннинг таълим-тарбияси ва шахсий ўзига хослигини инobatга олиб, профилактика ва даволаш мақсадида амалий тадбирларни ташкил этишдан иборатдир.

Психодиагностика моҳиятини тўлақонли тушуниш учун психология фанининг назарияси ва методологияси нуктаи назаридан кўриб чиқилиши муҳимдир. Бу борадаги фандаги мавжуд илмий методология катта амалий салоҳият, турли психологик фанларни интеграциялаштириш ва инсон руҳиятининг тизимли механизмларини, биологик ва психосоциал муносабатларни аниқлаш имкониятини беради. Мазкур муносабат психодиагностиканинг замонавий назарий, клиник ва профилактик тиббиёт билан уйғун ривожлантиришни таъминлаш учун жуда муҳимдир.

Психология фанининг, хусусан, психодиагностиканинг тиббиёт учун асосий аҳамияти ҳақида гапирганда, тиббиёт психодиагностикасининг ўзига хос хусусиятлари қатор муаллифлар томонидан муаммога доир тушунчалари, қарашлари ҳақида ишонч билан фикр юритиш мумкин. Мазкур масалаларнинг ёритишда инсон руҳиятининг ўзига хос қонуниятлари ва тамойилларини акс эттирувчи илмий қарашларга (З.Фрейд, К.Юнг, Л.С.Виготский, Б.Г.Ананьев, Б.Ф.Ломов, А.Адлер, В.Н.Мясищев, В.Франкл ва К.Роджерс) таянишга тўғри келади. Шу боис тиббий психодиагностика психология фанининг назарияси ва методлари асосида касалликларнинг этиологияси, патогенези, даволаш ва олдини олишда психологик омилларнинг ролини ўрганиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал этади. Бу эса тиббий психодиагностикани психиатрия, неврология ва нейрохирургия, наркология, психосоматик тиббиёт каби руҳий саломатлик билан боғлиқ тиббий фанларнинг бевосита ривожлантиришда муҳим боғловчи омилларидан бири ҳисобланади. Тиббий психодиагностика инсон мослашишининг умумий тиббий тамойилларга боғлиқ ҳолда касалликнинг шахс ва шахснинг касалликка таъсири қонуниятларини очиқ беради.

Рус олими В.Н.Мясищевнинг шахсларо муносабатга доир илмий қарашлари инсоннинг муҳитга молашувида когнитив, эмоционал ва ҳулқ атворга тизимли ёндашувнинг аҳамиятини ёритиб беришга хизмат қилишини кўрсатади. Мазкур муносабатлар назарияси тиббий психодиагностика ёрдамида тадқиқот предмети бўлган саломатлик ва касалликнинг шахсий маъноларини замонавий тушунишга имкон беради [11]. Тиббий психодиагностикага бўлган талаб жамиятнинг замонавий ҳаётидаги кўплаб, масалан, нейропсихиатрия касалликлари, психосоматик патология ва умумий тиббий амалиётда соматопсихик касалликлар, мия шикастланиши, болалар ва ўсмирлардаги аномал ривожланишлари, ҳулқ-атвордаги оғишлар ва бошқаларнинг психологик сабаблари билан тиббий даволаш ўртасидаги боғлиқликни ифодаловчи омилларга эга. Тиббий психодиагностика тиббиётнинг ҳар қандай соҳасида долзарб бўлиб, тиббиётнинг муайян соҳаси вазифалари билан ўзаро боғлиқ ҳолда ўз вазифаларини ҳал этади.

Тиббиётда психодиагностика психология фанининг назарияси ва усулларига асосланиб, касаллик шароитида ёки деярли соғлом инсонлардаги руҳий саломатлик бузилишига таҳдид соладиган ҳолатларда руҳий функциялар, жараёнлар, ҳолатлар, шахс ва ҳатти-ҳаракатларнинг хусусиятлари ва бузилишлари ҳақида маълумот олиш имконини беради. Унинг ёрдамида клиник текширишнинг умумий тизимидаги беморларнинг нозологик ва синдромологик хусусиятлари аниқланади, психологик коррекция, психотерапия ва реабилитацияга оид тадбирлар шакллантирилади. Л.И.Вассерман ва О.Ю. Щелковалар [5] соматик клиникада психологик диагностика ва коррекция масалаларини таҳлил этган бўлиб, уларнинг назарича психология ва тиббиёт соҳалари сингари тиббий психодиагностика ҳам ўз методологияси ва методологик тамойилларига эга. Бу ерда эса тиббиётдаги психодиагностикани шахс ўзгаришлари моҳиятини ўлчаш ва саралаш усули сифатида тушуниш ҳамда ундан фойдаланиш мумкин эмаслигини таъкидлаш зарур. Умуман психодиагностика ва айниқса тиббий психодиагностика мураккаб тизимли фаолият ҳисобланади Психодиагностик жараён тиббиёт психологиясидаги тизимли ёндашувларга бўйсуниб, у психодиагностик тадқиқот натижалари асосида сабаб-оқибат муносабатларини таҳлил қилишда клиник ва экспериментал, сифат ва миқдорий ўлчаш тадбирларини акс эттиради. Рус психологиясида Б.Д. Карвасарский [9] томонидан клиник тиббиётда психологик диагностиканинг ролини алоҳида таъкидланган бўлиб, унда терапевтик, диагностик ва реабилитация жараёнларининг зарур элементи сифатида таъкидланган. Психодиагностика фаол психологик аралашувлар ва фармакотерапиянинг натижасини баҳолаши қайд қилинган.

Л.И. Вассерман., Е.А. Трифонова., О.Ю. Щелковаларнинг [4; 5] изланишлари тиббиёт ва соғлиқни сақлашдаги психодиагностиканинг аҳамиятини ўрганишга бағишланган. Улар психодиагностика тадқиқотнинг умумий қонуниятларини, дифференциал ва экспериментал психологиянинг тамойилларини, ўрганилган психологик ҳодисалар тузилишига доир билимлар ва психологик тадқиқот жараёнининг қонуниятларини,

психодиагностика воситалари хусусиятларини психологнинг ахлоқий жиҳатларини бир бирига боғлиқ жараён сифатида қараш муҳимлигини эътироф этишган. Уларнинг ёндашувига кўра, замонвий илм-фан ақлий меъёр ва патология, биологик ва ижтимоий, инсон руҳиятининг онгли ва онгсиз соҳалари ҳақидаги ғояларига таянади. Шунингдек, руҳий касалликлар этиологияси ва патогенези миянинг умумий ва маҳаллий, органик ва психоген омилларни ўзаро боғлиқлиги, беморларни даволашда, психотерапия ва ижтимоий реабилитацияда психологик омилларнинг роли ҳақида клиник фикрларга асосланади. Шу ўринда яна бир бор айтиш керакки, тиббий психодиагностика табиий равишда тиббиётдаги диагностиканинг ажралмас қисми сифатида қаралиши муҳимлиги изоҳланган. Ўтган давр мобайнида тиббий психодиагностика мураккаб шаклланиш ва ривожланиш йўлини босиб ўтиб, ўзининг методологик тамойиллари ва усуллари тизимини шакллантирди. Бироқ психодиагностика методологияси ва усулларини ишлаб чиқиш ҳамон долзарб муаммо сифатида қолмоқда. Агар жаҳон билан маҳаллий тажрибаларни солиштиришга тўғри келганда, тиббий психодиагностика соҳасида ҳам назарий, ҳам амалий ишланишларга зарурат борлигини аниқлатади.

Шу ўринда, психолог-олим В. Н. Мясисев ўз изланишларида тиббиёт психологияси ҳозирги кунда нафақат психологик, балки тиббиёт фани ва амалиётининг жадал ривожланаётган ва мустақил ижтимоий аҳамиятга эга соҳаси сифатида ўзини намоён этишини кўрсата олган. Ўз навбатида олим беморнинг диагностикаси, даволаш ва реабилитацияси жараёнида тиббиёт ва соғлиқни сақлашнинг турли соҳаларида фаолият олиб бораётган мутахассислар касбий мафкурасининг инсонпарварлик ва шахслилик тамойилларига мувофиқ шакллантиришни талаб қилишини баҳолай олган [12]. Шундай қилиб, тиббий психодиагностиканинг умумий назарий асослари, методологик тамойиллари ва амалий татбиқларини ягона қонуний асосларга таяниб кўриб чиқилиши лозим. Бу эса руҳий саломатлик масалаларига психиатрия, неврология, наркология, нейрохирургия, соматика, инқироз психологияси, конфликтология, тиббий педагогика ва бошқалар билан узвийликда ёндашганда ўз табиатини тўлақонли ифодалайди. Юқоридаги мулоҳазалардан кўринмоқдаки, тиббий психодиагностика шахс ожиз қолган, руҳий ва соматик соғлиқ муаммоларига мослашишда қийинчиликларга дуч келадиган шахсларга психологик ёрдам беришнинг муҳим босқичи бўлиши керак. Беморнинг шахслик қирраларини сақлаиб қолган жиҳатларига асосланиб, индивидуаллик хусусиятлари, ҳаёти мазмуни ва қадриятлар тизимини ўз ичига олган ҳолда, клиник психолог касаллик стрессини бартараф этишнинг реалистик ва конструктив усулларини шакллантиришга ёрдам бериши лозим.

В. М. Воловик [6] психик касалликларнинг функционал диагностикаси ва М.М.Кабанов [8] психосоциал реабилитация ва социал психиатрия муаммоларини ўрганишга эътибор қаратган. Уларнинг изланишларига кўра, тиббий психодиагностиканинг объекти унинг системали, асосан психосоциал тушунчасида мослашиш қийинчиликлари мавжуд бўлган шахсдир. Патологик касалликларда кўп ўлчовли ташхисни амалга ошириш жуда муҳим бўлиб, бу касалликнинг кўзгатувчи анча мураккаб полифакториал психологик таъсирни аниқлаш билан бирга даволашда, бемор онгида касалликка ва унинг оқибатларига муносабатни, касалликнинг руҳий таъсирлар орқали энгши механизмларини, ижтимоий қўллаб-қувватлаш омилларини ҳисобга олиш имконини берар экан. Буларнинг барчаси илгари руҳий касалларга нисбатан йўналтирилган функционал ташхис ва реабилитациянинг умумий тиббий концепцияси шакллантирилганлигидан далолат бермоқда.

Рухий саломатлик ва касалликни баҳолашга биопсихосоциал ёндашувнинг асосий методологик тамойилларидан бири инсон мослашув масаласидир. Ушбу концепцияга кўра инсон руҳият билан биосоциал омиллар таъсири масаласи тадқиқ қилинган бўлиб, бу тушунча умумий биологик ва умумий тиббий характерга эга эканлиги маълум. Мослашиш тушунчаси ва унинг тизимли тушунишни биопсихосоциал яхлитлиги инсон ҳаётининг динамик жиҳатларини, соғлиқни сақлаш барқарорлигини ёки патология шаклланишининг асосий қонунларини очиқ беради. Бу йўналишда Л.И., Вассерман, Е.А., Трифонова, О.Ю.Щелкова [3;4;5], М.М.Кабановларнинг [8] изланишлари муҳимдир. Уларнинг изланишлари тиббиётда ва айниқса, тиббий психологияда мослашиш концепциясининг асосий қоидаларини ишлаб чиқиш, ташхис қўйиш ва даволашда анъанавий носоцентрик ёндашувни мослашиш билан алмаштиришга олиб келди. Шу боис Ю.А.Александровский [1], Л.И., Вассерман, М.А., Беребин, Н.И. Косенков [2] ва Ф.З. Меерсонлар [10] ҳозирги вақтда турли тадқиқот соҳалари (биокимёвий, психофизиологик, психологик, ижтимоий ва бошқалар) доирасида инсон мослашуви шахснинг атроф-муҳит билан барқарор ўзаро алоқасини сақлашга қаратилган яхлит кўп даражали (биопсихосоциал) ва ўз-ўзини бошқарадиган тизим сифатида талқин қилганлар.

Инсон мослашувини ташкил этишнинг турли даражаларида кўп ўлчовли (биокимёвий ва ижтимоий-психологик) юзага келадиган тизимли жараён сифатида тушуниш нафақат клиник тиббиётда, балки инқирознинг олдини олишда ҳам мавжуд муаммоларни ҳал қилиш ва амалга оширишга имкон беради.

Ҳар бир алоҳида беморда симптомларни шакллантиришда руҳий ва соматик омиллар ўртасидаги муносабатни тўғри ташхислаш адекват ва самарали даволаш йўналишини танлашнинг зарур шартидир. Аммо, бу алоҳида ҳолат, масалан, сурункали соматик патология ҳолатларида, руҳий, соматик ёки соматоформ белгилари мураккаб ва ноаниқ психосоматик-соматопсихик боғлиқликлар натижасида ривожланганда, айниқса, баҳолаш янада қийиндир.

Психосоматик ва соматопсихик бузилишларни ҳисобга олган ҳолда, психологик ва соматопсихик муносабатлар ҳақида гапириш методологик жиҳатдан муҳимдир. Шунинг учун бу икки ҳолат сабаб-оқибат муносабатларининг ўзида ифодалайди. Бу ерда ўзаро таъсирнинг асосий омиллари жуда мураккаб бўлса-да, умумлаштирилган шаклда, бу "шахс-касаллик" ва "касаллик-шахс" муаммолари нуқтаи назардан муҳокама қилинишини тақозо қилади. Кўплаб илмий тадқиқотлар ва тажрибалар шуни кўрсатадики, психосоматик тиббиётда ҳиссий омилларнинг устуворлик роли бугунги кунда касалликнинг бошланиши ва унинг баъзан

зидиятли клиник кўриниш олишларига шубҳа туғдирмайди. Шу билан бирга, узоқ муддатли касалликлар ёки беморларнинг анъанавий даволаш шакллариغا чидамлилиги билан клиник ва психологик жиҳатдан бундай патология соматопсихик муносабатлар нуктаи назаридан кўриб чиқиши керак. Л.И. Вассерман, Б.В. Иовлев, Е.А. Трифонова [11] ўз изланишларига кўра шахс билан касаллик муносабатининг келиб чиқиши, диагностикаси ва даволаш якуини модели ифодалашга эришганлар. Уларнинг нуктаи назарича, "шахс—касаллик—шахс" схемаси методологик жиҳатдан ўринлидир. Замонавий тиббий психодиагностика ва тиббиёт фани ўртасидаги боғлиқлик ҳамда улар томонидан касалликни ташхислаш, даволаш ва реабилитацияси масаласи юқоридаги методологик моделга мувофиқ ҳаракатни амалга оширилишини талаб қилади.

Республикамызда тиббий психодиагностика ва унинг методологик масалалари борасидаги изланишларнинг бир кўринишини ўзбек олими З.Р.Ибодуллаевнинг изланишида кузатилади [7]. Муаллиф томондан олиб борилган изланишларнинг ўзига хослиги маҳаллий тиббий тажрибаларда психологик диагностика методикаларини татбиқига эътибор қаратилганлиги билан характерланади. З.Р.Ибодуллаев томонидан "Психик статусни баҳолашнинг қисқа шкаласи", "Цунга сўровномаси", "Спилбергер-Ханин сўровномаси", "Хавотирланиш ва депрессиянинг госпитал шкаласи" ва "Гамильтон шкаласи" каби методикаларнинг амалиётда татбиқ этиш тизими тақдим қилинган [7, 411-432]. Бу ҳолат мамлакатимизда тиббий психодиагностика масаласига қаратилган тиббиёт соҳаси мутахассисларининг ижобий муурожаати деб баҳолаш мумкин. Бизнинг тадқиқотимизда илгари сурилаётган асосий ғояда ҳам тиббий психодиагностика тизимида қўлланилаётган методикаларнинг татбиқ этиш хусусиятлари ва маҳаллий тиббиёт амалиётдаги аҳамиятини тадқиқ этишга бағишланганлиги билан характерлидир. Юқоридаги таҳлилий ҳолатларга таяниб қуйидагича хулосага келиш мумкин: 1. Тиббий психодиагностиканинг ривожланиши учун методологик асос сифатида хизмат қилувчи илмий асослар етарлича мавжуд бўлиб, бу соҳанинг ривожланиши йўналишини белгилашга хизмат қилади. 2. Касалликни ташхислаш, даволаш ва реабилитацияси учун тиббий психодиагностика тиббиёт амалиётининг ажралмас қисми эканлиги ҳаётий талаб эканлиги аниқ бўлиб қолди. 3. Касалликнинг психосоматик ва соматопсихик хусусиятлари психология билан тиббиёт фанларининг интеграцияси ҳамда касалликни ташхиси ва даволашнинг самарали ечимини таъминлашнинг муҳим шарти эканлигини кўрсатмоқда. 4. Тиббий психодиагностика ва тиббиёт тадбирлари "шахс-касаллик-шахс" муносабат тизимидаги ўзининг асл табиатини ифодалайди. 5. Тиббий психодиагностиканинг ҳар қандай локал муҳитда қўллаш аниқ ўлчаш воситаларига таянади.

АДАБИЁТЛАР

1. Александровский Ю.А. Пограничные психические расстройства. – М.: Медицина, 2000. – 496 с.
2. Вассерман Л.И., Березин М.А., Косенков Н.И. О системном подходе к оценке психической адаптации // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. – 1994. – № 3. – С. 16–25.
3. Вассерман Л.И., Трифонова Е.А. Гуманистическая психология, качество жизни и ценностное сознание личности // Сибирский психологический журнал. – 2011. – № 40. – С. 129–135.
4. Вассерман Л.И., Трифонова Е.А., Щелкова О.Ю. Психологическая диагностика и коррекция в соматической клинике: научно-практическое руководство. – СПб.: Речь, 2011. – 270 с.
5. Вассерман Л.И., Щелкова О.Ю. Медицинская психодиагностика: Теория, практика, обучение. – СПб. – М.: Академия, 2003. – 736 с.
6. Воловик В.М. О функциональной диагностике психических заболеваний // Новое в теории и практике реабилитации психически больных: сб. науч. тр. / под ред. М.М. Кабанова и др. – Л.: Ленингр. н.-и. психоневрол. ин-т. им. В.М. Бехтерева, 1985. – С. 26–32.
7. Ibodullaev Z.R. Tibbiyot psixologiyasi.-Toshkent.: "ZAMIN NASHR", 2019.-494 v.
8. Кабанов М.М. Психосоциальная реабилитация и социальная психиатрия. – СПб.: СПб НИПНИ им. В.М. Бехтерева, 1998. – 255 с.
9. Медицинская психология. – Л.: Медицина, 1982. – 271 с.
10. Меерсон Ф.З. Адаптация, стресс и профилактика. – М.: Наука, 1981. – 280 с.
11. Методологические основы психологической диагностики в клинике соматических расстройств / Л.И. Вассерман, Б.В. Иовлев, Е.А. Трифонова [и др.] // Сибирский психологический журнал. – 2010. – № 38. – С. 24–28.
12. Мясичев В.Н. Проблема личности в психологии и медицине // Актуальные вопросы медицинской психологии: труды ЛНИ ПНИ им. В.М. Бехтерева / под ред. М.М. Кабанова и И.М. Тонконового. – Л., 1974. – Т. LXXII. – С. 5–25.

*Тиббий психодиагностиканинг методологик муаммолари
Мелибаева Р. Н. Тошкент тиббиёт академияси*

Резюме. Мақола тиббий психодиагностиканинг методологик муаммоларига доир таҳлилий материалларга бағишланган. Тиббий психодиагностиканинг методологик муаммоларини ёритишда инсон руҳиятининг ўзига хос қонуниятлари ва тамойилларини ақс эттирувчи илмий қарашларга, психология фанининг назарияси ва методлари асосида касалликларнинг этиологияси, патогенези, даволаш ва олдини олишда психологик омилларнинг ролини ўрганиш билан боғлиқ ҳолда ҳал этиш тиббиёт ва психология фанлари ривожига ўта муҳим эканлигига мақолада асосий эътибор қаратилган.

Таянч сўзлар: психодиагностика, табиий психодиагностика, методология, психосоматик, биосоциал.

*Методологические проблемы медицинской психодиагностики
Мелибаева Р.Н. Ташкентская медицинская академия*

Резюме. Статья посвящена аналитическим материалам по методологическим проблемам медицинской психодиагностики. В ней подчеркивается важность решения методологических задач медицинской психодиагностики в развитии медицинских и психологических наук, отражающих специфические закономерности и принципы психики человека, изучение роли психологических факторов в этиологии, патогенезе, лечении и профилактике болезней.

Ключевые слова: естественная психодиагностика, методология, личность, болезнь, психосоматика, биосоциальность
Methodological problems of medical psychodiagnostics